

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА КРАЕЗНАНИЕТО В БЪЛГАРИЯ¹

Проф. **Марин Ковачев**²
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

170 г. КРАЕЗНАНИЕ

Развитието на България през втората четвърт на XIX век се характеризира с бързо развитие на производителните сили и оформяне на капиталистически производствени отношения, а редом с това – със създаването на условия за развитие на националната ни просвета и култура. Средата на този период е свързана и с началото на българското краезнание като израз на стремежа за издирване и събиране на исторически и филологически паметници с оглед тяхното опазване и популяризиране. За негов родоначалник се смята украинският историк и славяновед **Юрий Иванович Венелин** (псевд. на Георги Хуца) (1802-1839), който чрез публикуването през 1829 г. на съчинението си „Старите и сегашни българи в тяхното политическо, народописно историческо и религиозно отношение спрямо русите“ доказва славянския произход на българите и родствената им близост с русите. През 1830 и 1831 г. Руската академия на науките го командирова в България за събиране на български писмени паметници, народни песни и др. (Венелин, 1912). Посещенията му във Варна, Ка-

варна, Силистра и други селища му дават богати географски и статистически сведения за нашия език и възможност да се запознае с неговата история, етнография и фолклор. След завръщането си в Русия Венелин систематизира и проучва събраните материали, някои от които са отпечатани приживе, а други – след смъртта му.

Своя стремеж към всестранно изучаване на нашите земи и създаването на движение сред българските културно-просветни дейци и общественици от това време, за събиране на фолклорни и етнографски материали той документира и в две писма до видния български просветен деец и книжовник **Васил Евстатиев Априлов** (1789-1847) от Габрово, името на който е свързано със създаването на първото българско светско училище. Тези две писма, съответно от 27 септември и 9 октомври 1837 г., (Венелин, 1912, с. 106-128) се приемат *за начало на българското краезнание*.

В първото си писмо Юрий Венелин приканва Васил Априлов да му изпраща всичко за България, като за целта използва и други наши дейци, а в пет точки конкретизира какво трябва да бъде проучено:

¹ Докладът е изнесен пред юбилейната Научна краеведска конференция в Габрово (25 октомври 2007 г.), посветена на 170 години българско краезнание и пред Националната научна конференция „Краезнанието – извор на родолюбие и историческа идентичност“ (23-24 ноември 2007, Добрич). Предоставен е за публикуване от автора.

² Проф. М. Ковачев е преподавател във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“, където за първи път въвежда краезнанието като учебна дисциплина. През 1991 г. е един от учредителите на Съюза на краеведите в България, на който от 1998 г. е председател. От създаването му (1992 г.) и до днес е главен редактор на единственото у нас научно краеведско списание „Архив за поселищни проучвания“.

„1. Народни песни

2. Разните носии, предимно женски, с техните названия

3. Разни обреди, съчетани с годишните празници

4. Разните обреди в различните възрасти на човешкия живот, напр. при раждане, кръщение, бракосъчетание, описание на сватбите с техните вярвания, описание на погребение с неговите вярвания и обреди, описание на задушница.

5. Разни вярвания и суеверия, т. е. вярата във вампири и вещици, в магьосници, в необикновената сила на някои растения или камъни и талисмани“.

Тези две писма се смятат за начало на българската етнография и фолклор, а обстоятелството, че посочва от кои селища и региони на страната трябва да се събират материали (Търново, Габрово, Г. Оряховица, Преслав и др.) определят краеведския им характер. Изрично е посочено: „Топографско и статистическо описание на Търново, Габрово и Ески-Стамбул (Преслав по български)“, като пояснява, че последното селище се намира на пътя от Шумен за Цариград. „...понеже той във времето на Светослав Игорпович (руски княз 943-973 г., б. м., М. К.) е бил столица на България, за мен е много нужно да имам подробно описание на неговото местоположение и план за развалините му, които са доста забележителни“ (Венелин, 1912 с. 122-123).

Малко по-късно към въпросите на краеведските проучвания насочва вниманието си и **Георги Стойков Раковски** (1821-1867), който очертава цялостна програма за изучаване миналото на българския народ. С помощта на писателя **Цани Гинчев** (1832-1894) Раковски организира събирателска дейност чрез изпращане до просветните кадри в станната на въпросници, в резултат на което през 1854 г. в Одеса излиза първата част на неговия *„Показалец или ръководство как да се изискват и издирват най-стари чърти нашего бития, языка, народопоконение, старого правления, славного произшествия и пр.“* – **първата краеведска книга у нас**. Трудът представлява подробна разработка на въпросите за изучаване живота на българите, систематизирана в шест части: 1. Фолклор, празници, обичаи, бит; 2. Днешни българи; 3. Историко-географски бележки; устройс-

тво на къща и двор, живот (бит) на българите; българско земеделие; 4. Българско орачество; 5. Българско садоводство: коприна и свила, градинарство, лозоделие, шипцоделие в България, седемки, тлъки, сборове, менеж, годеж, сватба, засевка, венчило, скотовъдство, художество; 6. Легенди

На Георги Раковски дължим и появата на **Първото българско краеведско периодично издание** – излязлата на 1 юли 1865 г. единствена книжка (с обем 209 страници) на списание „Българска старина“, задачата на което е да публикува резултатите от изследванията на българските старини, език, етнография, фолклор, писменост и др.

Почти в същите години, проучвания на българския фолклор прави един от основоположниците на новата българска литература – **Любен Каравелов** (1834-1879). По време на ученото си в Москва заедно с руския революционер И. Г. Прижов подготвят и през 1861 г. е издаден сборник с фолклорни материали – книга първа на *„Памятники народного быта болгарь“*, в която, след като прави преглед на дейците, изучавали историята на езика на българите – Юрий Венелин, Чертков, Срезневски, Безсонов, Гилдфердинг и Г. С. Раковски, посвещава 324 страници на шестте дяла от основното си изложение: 1. Пословици и поговорки; 2. Примечание к пословицам; 3. Народны дневник; 4. Народныя болгарския имена; 5. Легенди; 6. Словар.

Между видните дейци от Възраждането, оставили трайна диря в областта на крезнанието посредством теоретико-методически разработки или чрез извършена конкретна събирателска и популяризаторска работа, заслужава да отбележим извършеното от видния български историк и общественик, професор по история и славянознание в Харковския университет – **Марин Дринов**. Неговото *„Писмо до българските читалища* поместено във в. „Македония“, № 42 и 44 от 3 и 11 окт. 1869 г. и в „Право“ по същество представлява обръщение към читалищата в страната да се включат в събирането на материали за българската писменост и фолклор; ръкописни паметници и др. Съпроводено е от *„Правила за събиране на песните и приказниците“* и *„Правила за описване старите български ръкописи“*. Освен че са най-

ранните, тези правила имат и високата стойност на едни компетентно изработени научни изисквания към тази дейност, които много години запазват своята актуалност и служат за основа на изработените по-късно изисквания към краеведите.

И докато Г. Раковски, Л. Каравелов и Марин Дринов влизат в историята на българското краезнание освен като събирачи на популяризатори и краеведски материали, но и като автори на упътвания, образци на въпросници, правила, указания и други материали с организационно-методически характер, то с практическа събирателска и популяризаторска работи през Възраждането се занимават и много други известни българи.

Христо Даскалов (1832-1863) издирва стари ръкописи, проучва историческите паметници в родния си град Велико Търново и популяризира чрез статии в руския печат работата си. Неговият съратник **Васил Попович** (1833-1897) също сътрудничи на руския печат и проявява интереси към етнографията и народознанието.

Петко Рачев Славейков (1827-1895) още в 1850 г. започва изучаването на Присовския манастир, а по-късно – и на Преслав, Асеновград и др.; събира и записва народни песни и поговорки, като съобщава за част от изследванията си във вестниците „Гайда“ и „Македония“ и в други издания.

С етнографска дейност се занимава и Цани Гинчев още от съвместната му работа с Раковски по „Показалеца“, когато живеят в Одеса в една квартира, а по-късно проучва Арбанаси, Велико Търново, родния си град Лясковец и др.

Свое място в развитието на краеведската работа през Възраждането имат и създадените по това време научни, културни и просветни „институти“, дружества и организации с отношение към историята на страната и бита на българина.

С възникването на 30 януари 1856 г. в Свищов на *първото българско читалище*, към него е открит и музей със задача да събира предимно български ръкописи, монети и други музейни предмети, а такива сбирки по-късно се обособяват и към други читалища.

Създаденото през 1869 г. в Браила *Българско книжовно дружество* (след 1911 г. – БАН)

обединява българските учени, писатели и публицисти, като между другите задачи си поставя и тази за „изучаването на народния бит на българите“ и „събиране на различни сведения за изучаването на всичкото българско отечество“ (с. 539-540), а към него още същата година е създаден и музей.

В различна степен, според обществения си статус и възможностите си, с краезнание се занимават училищата и учителите, училищните настоятелства, църквата и др.

В трудните условия на доосвобожденска Българския краеведската дейност в повечето случаи е резултат на самоинициатива, на интерес към миналото и бита на народа и почива на обществено начало. Тя е твърде едностранчива – събиране предимно на ръкописни и старопечатни книги; на археологически, фолклорни и етнографски материали. Благодарение на дейността на нашите културно-просветни дейци и общественици в тази област са запазени и до днес много литературни паметници, сведения за езика, бита, нравите и обичаите на българите. Много важна тяхна заслуга е изграждането на теоретико-методическите основи на българското краезнание чрез изготвяне на материали с инструктивно-методически характер и образци на краеведски изследвания, в т. ч. и появата на първото у нас краеведско периодично издание. Всичко това е добра база за работа на краеведите в следващите години.

След освобождението на страната ни от османско господство краеведската дейност се разширява и обогатява, като се появяват и първите документи, имащи задължителен характер за определени държавни институции и специалисти. Това са пет „окръжни“ на Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия, публикувани в периода 1880-1883 г., „Закон за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия“ (17 ян. 1890 г.), „Закон за старините“ (18 февр. 1911 г.), „Закон за народното просвещение“ (5 март 1909 г.) и др. На лице е и отраслово-тематичното обогатяване на краеведските изследвания, като се появяват въпросници, програми, упътвания, методически указания и др. под. по въпросите на юридическите обичаи, народната медицина, метеорологията, географията, диалектологията и др. Техни автори са из най-видни-

те по това време български учени – специалисти от БАН, професори и доценти от Университета и др. – **Беню Цонев, Стефан Ватев, Спас Вацов, Анастас Иширков** и др. През 1889 г. излиза книга първа на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, създаден и редактиран от бъдещия професор **Иван Д. Шишманов**. В обширно изследване (64 стр.), озаглавено „Значението и задачата на нашата етнография“, той всъщност доказва каква е ролята на учителите по различните учебни предмети – история, география, рисуване, естествена история, а също и на филолога за събирането на материали и на информация за родния край или за селището по местоживеене. Без да я нарича „краезнание“, той смята тази дейност за една комплексна, интегрална област на обществена изява, като подкрепя изложението си с впечатляващ брой цитирания под линия на наши и чужди автори. Това е отговор на често поставян въпрос и днес: Чия територия е краезнанието – на историци, географи, етнологии, фолклористи, социолингвисти, изкуствоведи и др.?

По обясними причини годините между двете основни войни не бележат особени постижения в областта на теорията, методиката и практико-приложната краеведска дейност. Освен някои от книгите на **Рафаил Попов, Никола Мушков, Иван Батаклиев, Йордан Захариев, Христо Вакарелски** и други изявени български учени, предимно професори, можем да споменем и появата на *първата краеведска рубрика в периодичния печат* – „Родопология“, в списание „Родоп“ (№ 10, 1923 г.), след нея – „Морски книгопис“ във варненското списание „Морски сговор“ (1924-1933 г.), „Где какво е писано за Русе“ във вестник „Летопис“ (1933, 1934 г.) и др. През този период доцентът по география **Гунчо Гунчев** в 1938 г. започва да издава първото научно краеведско списание у нас – „*Архив за поселищни проучвания*“ (вж. с. 25), а се появяват и *първите две краеведски библиографии* във вид на книга: „Библиография на Черно море и крайбрежието му“ на **Сава Иванов** и на бъдещия академик **Никола Михов** – „София до Освобождението“.

След края на Втората световна война се появяват постановления, инструкции, закони и др. под., свързани с краезнанието, като след 1953-

1955 г. този термин плахо започва да се появява и в българоезичната литература. Иначе, по въпросите на краезнанието като комплексна дисциплина по изясняване на неговите теоретични основи има статии от **Стефан Станчев** и **Димитър Иванчев** още в 1947 г. (в. Ведрина“), от **Моньо Стоянов** в 1953 г. (сп. Читалище“), **Любен Дунчев** и др. След 60-те години на века постепенно във всяка окръжна библиотека започва създаването на отдел „Краезнание“ – някъде с по 3-4-ма щатни специалисти, които отдели работят и днес (вж. „Обучението по география“, 4/2004).

През тези години и днес с краезнание се занимават неподозирано голям брой хора, не винаги съзнавайки, че дейността им се нарича така. Това са специалисти от БАН и други институти, преподаватели и учащи се от всички видове и степени училища (в т. ч. и висши), регионални (бивши окръжни), читалищни, училищни и други библиотеки, местни музеи и архиви, туристически, исторически, географски, генеаложки дружества, различните печатни и електронни медии и др., както и един голям, неподдаващ се на преброяване, брой частни лица, които събират материали и пишат книги за своя роден край.

Създаденият през 1990 г. в една от аудиториите на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ **Съюз на краеведите в България** е първата организационна, не правителствена и надпартийна структура у нас, която си поставя непосилната задача да организира краеведите в България (по възможност по-голямата част от тях) и да ги подпомогне в работата им чрез провеждане на научни сесии и конференции, издаване на бюлетини, рецензиране на ръкописи на книги и пр.

И когато говорим за Великотърновския университет, трябва да отбележим още две неща, отнасящи се до българското краезнание. От 1969 г. в него за пръв път у нас се чете *курс от лекции по краезнание*, което направи дисциплината академична. Днес тя се слуша поотделно от специалностите „Библиотечно-информационни дейности“, „Етнология“, „История“, „География“ и „История и география“. От 1990 г. университетът издава единственото в България краеведско научно списание – „*Архив за поселищни проучвания*“, а от две години има

АРХИВ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

ГОД. ВТОРА 1993 КН. ПЪРВА

БАЛЧИН

И. ОТКАМЕН 1913

разкрито обучение – *магистърска програма „Краезнание и културна политика“*.

С активна краеведска дейност и действени резултати от нея са изявиите на дружествата на краеведите в областните градове – Монтана, Стара Загора, Добрич, Бургас, Кърджали, Перник, Габрово, Варна, Плевен, Шумен, Силистра, Смолян, София, Казанлък и др., както и тези, в по-малки селища като Сопот, Берковица, Лом, Павликени, Белене, Алфатар, Ботевград, Горна Оряховица, Асеновград, Омуртаг.

Впрочем: Честит празник и на добър път!

Литература

Венелин, Ю. Две писма до В. Априлов (Ю. Венелин). – В: Избрани страници /под ред. на П. Динеков//. 2. доп. изд., С., 1912, с. 106.

Раковски, Г. С. Показалец или ръководство как да ся изискват и издирват най-стари чърти нашего бития, языка, народопоконения, старого правления, славнаго произшестввия и пр. (Г. С. Раковски ч. 1. Одеса, Типогр. П. Франция, 1854. 144 с.

Българска страница. Повременно списание издаваемо в неупределени время от Г. С. Раковсдкого.

Букурещ, в книгопечатницътъ Стефана Расидеска. Книга първа. Изд. Първо мѣсяц чървен (юлие) 1-ви 1865.

Каравелов, Л. Памятники народного быта болгарь., Кн. I., Москва. Типогр. К. Андерс при тверские врати. № 22, 1861, VII. 324 с.

Божков М. Писмо до българските читалища. Марин Божков Дринов// — Македония, № 42 и 44., 3 и 11 окт. 1869.

Устав на Българското дружество... Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила. 1868-1876. София, 1958, с. 539-540.

Appearance and development of home land studies in Bulgaria

Prof. Marin Kovachev
Veliko Tarnovo University
of „St. St. Kiril and Methodius“

Summary

In 2007 the Anniversary of 170 years of Bulgarian Home land studies will be celebrated. This type of research has always been related to the works of the Ukrainian historian and Slavic studies specialist, Yurii Venelin (1802-1837) and the Bulgarian education and book-promotion activist, Vassil Aprilov (1789-1847), who was the founder of the first Bulgarian secular school in the city of Gabrovo. The first Home-land book in Bulgaria has been published in 1854 in Odessa, Russia, while the first Home-land periodical (1865) Bulgarians owe to Georgi Rakovski. Home-land studies have always been related to the Bulgarian lyceums, the first one being inaugurated in the town of Svishtov in 1856, as well as the Bulgarian Book-Promotion Union, inaugurated in 1869 in Braila, Romania, which laid the basics of the Bulgarian Academy of Sciences in 1011. The first Home-land research journal in Bulgara was entitled “Archive of settlement studies”, inaugurated by Guncho Gunchev, a well-known Geographer, in 1938. It is the Veliko Tarnovo University, where Home-land studies have been promoted, as the Union of Home-land researchers has been inaugurated there in 1990, and the Home-land journal publication has been resumed. Since 1969 a lecture course has been introduced, covering Home-land studies. Two years later a Master course program of Home land and Cultural Policy has been started.